

ویژگی‌های صرفی در گویش بندری

طیبه قاسمی*
محمد رضا پهلوان نژاد**

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۲/۲۲

تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۲/۲۲

چکیده

مقاله‌ی حاضر با هدف بررسی توصیفی ویژگی‌های صرفی در گویش بندری صورت گرفته است. داده‌هایی که در این بررسی استفاده شده‌اند، شامل یکصد صورت زبانی است که به صورت مصاحبه و ضبط صدا گردآوری شده است. بعد از توصیف و تجزیه و تحلیل داده‌ها، ویژگی‌های صرفی این گویش بدین ترتیب می‌باشد: (1) تقدم شناسه (2) شناسه‌ی یکسان در بعضی از زمان‌ها (3) حذف علامت مفعولی «را» (4) گروه اسمی مفعول به شکل گروه حرف اضافه یا متممی (5) حذف حرف ربط «تا» (6) وجود پیشوند منفی ساز na (7) حذف صفت عالی (8) مضاف و مضاف الیه (9) صفت و موصوف (10) وجود ویژگی ارگتیو در این گویش.

کلیدواژه‌ها: ویژگی صرفی، ویژگی ارگتیو، فعل متعدی.

* دانشجوی کارشناسی ارشد زبان شناسی دانشگاه علوم و تحقیقات فارس
Ghasemi.tayebe@yahoo.com

** دانشیار دانشگاه فردوسی مشهد Pahlavan@um.ic.ir

شهرستان بندرعباس مرکز استان هرمزگان با پهنه‌ای حدود 1/ 13255 کیلومتر مربع، در شمال تنگه هرمز واقع شده است. بر اساس آمار سال 1385 ه.ش دارای 515577 نفر جمعیت است.

بیشتر مردم هرمزگان به زبان فارسی با گویش‌های جغرافیایی متفاوت سخن می‌گویند. گوناگونی لهجه‌ها در روستاها و جزیره‌ها بیشتر از شهرهاست، اما بین آنها تفاوت‌های اندکی وجود دارد. زبان مردم بندرعباس، آمیزه‌ای از گویش محلی و زبان فارسی است. این گویش طی سالیان تحت تأثیر زبان اقوام و ملل دیگر نیز که هریک به دلایلی و تحت شرایط خاص زمانی وارد بندرعباس شده، قرار گرفته است.

تازیان، آفریقاییان، پرتغالی‌ها، هلندی‌ها، فرانسویان و انگلیسی‌ها، چنان که از تاریخ بر می‌آید با مردم بومی این منطقه کم و بیش ارتباط داشته‌اند و با توجه به این امر مجموعه کلمات و اصطلاحات گویش مردم بندرعباس را تحت تأثیر خود قرار داده‌اند که این کلمات و اصطلاحات را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد:

الف- کلمات و اصطلاحات معمول زبان اصیل پارسی که فهم آن برای هر ایرانی آسان و میسر است.

ب- کلمات و اصطلاحاتی که جز برای مردم بومی قابل درک و فهم نیست.

ج- کلماتی که از زبان قبایل و ملل دیگر وارد شده و فهم گویش بندری را برای غیر بومیان پیچیده و مشکل می‌ساخته است. (سایبانی، 46:1377)

پیشینه‌ی تحقیق

زبان یکی از استعدادهای شگفت‌انگیز بشری است که نقش مهمی در زندگی ما ایفا می‌کند. از نظر ساپیر (13:1921) زبان راهی برای بیان عقاید، احساسات و آرزوهاست که خاص انسان بوده و غیر غریزی است.

بنابر گواهی تاریخ، بشر از دیرباز به صورت اجتماعی می‌زیسته و یکی از مهم‌ترین نیازهای آدمی در زندگی اجتماعی برقراری ارتباط با هم‌نوعان و ایجاد تفهیم و تفاهیم بوده است. بشر همواره برای برقراری ارتباط با افراد جامعه‌ی خود از وسایل و ابزارهای مختلفی سود می‌جسته که در این میان «زبان» مهم‌ترین ابزار و وسیله‌ی او به شمار می‌آید.

گویش‌شناسی شاخه‌ای از زبان‌شناسی است که قدمت طولانی دارد. توجه به تغییرات جغرافیایی در نخستین ملاحظات یونانیان به چشم می‌خورد، گرچه این شاخه در قرن نوزدهم وجاهت علمی خود را می‌یابد. به لحاظ تاریخی، جغرافیای گویشی به عنوان آزمون تجربی از فرضیه‌ی نو دستوریان درباره‌ی قاعده مندی قواعد آوایی نشأت گرفت (کی منش، 79:1380).

پیشینه‌ای مختصر از نخستین کارها در این زمینه به پژوهش ونکر در سال 1876 باز می‌گردد. پیشینه‌ی مطالعات گویشی و اطلس‌نگاری در

ایران به اوایل دهه‌ی پنجاه و طرح ملی اطلس زبانی ایران توسط دکتر پرمون باز می‌گردد. در خصوص گویش بندری تاکنون کار علمی و زبان‌شناختی به صورت اختصاصی انجام نشده است. اندک کارهای انجام شده و کتاب‌های موجود نیز بیشتر در مورد آداب و رسوم، فرهنگ، ضرب‌المثل و اشعار محلی هستند. از جمله کارهای انجام‌شده بر گویش‌های این استان می‌توان به مقاله‌ی افراشی (1387) بر روی گویش منطقه‌ی لارک و قشم، نجیبی‌فینی بر گویش شهر فین از شهرستان بندرعباس و محبی بهمنی در مورد گویش مردم میناب، نیرومند (1389) بر گویش منطقه بستک اشاره کرد، اما این تحقیق، اولین پژوهش نظام‌مند در مورد گویش‌های این منطقه است.

هدف و روش تحقیق

هدف از این تحقیق بررسی نظام صرفی گویش بندری است. با توجه به اینکه تحقیق جامعی در خصوص گویش بندری انجام نشده و چند کتاب موجود نیز بیشتر در خصوص ادبیات و اشعار محلی است، نگارنده برآن شده است تا تلاشی هرچند اندک در خصوص بررسی این گویش انجام دهد.

در این مقاله ابتدا پرسش‌نامه‌ای در خصوص استخراج داده‌های زبانی مناطق موردنظر تنظیم شد. این پرسش‌نامه حاوی 100 سوال بود که از میان آنها، ویژگی‌های کم‌اهمیت‌تر و آهایی که به زبان معیار نزدیک‌تر بودند، حذف شدند و تنها آن دسته از ویژگی‌های متمایز با فارسی معیار انتخاب شدند.

این اطلاعات از طریق مصاحبه با مردم سه روستا از بخش مرکزی بندرعباس (سرخون، پیرچیلی و زیارت شاه عبدالقهار) جمع‌آوری شد. گویشوران (سی نفر) از میان بومیان اصیل منطقه، اغلب بی‌سواد و از هر صنف و طبقه‌ای انتخاب شده‌اند.

تحقیق و پژوهش میدانی از مهرماه 1391 تا اسفندماه 1392 در 21 روستا از بخش قلعه قاضی و سه روستا از بخش مرکزی انجام شد. اطلاعات لازم از طریق مصاحبه، مشاهده‌ی مکالمات، نشان دادن تصویر، کشیدن شکل، استفاده از زبان اشاره و توضیح خواستن و ضبط آن بر روی دستگاه جمع‌آوری گردید و پاسخ‌ها پس از کنترل، آوانویسی شدند.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

بعد از جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها از منظر ساخت صرفی به ویژگی‌های زیر در این گویش می‌توان پی برد:

1- تقدم شناسه

با توجه به تجزیه و تحلیل داده‌ها یکی از موارد قابل ذکر شناسه است. واضح است که جایگاه شناسه در فارسی معیار در انتهای فعل است، اما در گویش بندری در زمان ماضی نقلی شناسه به اول فعل منتقل می‌شود مثلاً:

/?âmade ?ast / → /honden/
/naxordeim/ → /monaxârden/

/Xoredeam/ → /omxârden/

/bordeand/ → /šoborden/

که شناسه‌ی اول شخص جمع /im/ به /mo/ تبدیل شده و در اول فعل آمده است و در مثال دوم شناسه‌ی اول شخص مفرد /am/ به /om/ تبدیل شده است و در سومین مثال شناسه‌ی سوم شخص جمع /and/ پس از تبدیل به /šo/ به ابتدای فعل آمده است.

(2) وجود شناسه‌ی یکسان

در گویش بندری برای دوم شخص مفرد و دوم شخص جمع در حالت مضارع از شناسه‌ی یکسان استفاده می‌شود.

می‌خوری: /?axâri/ می‌خورید: /?axâri/

بخوری: /boxâri/ بخورید: /boxâri/

همچنان که ملاحظه می‌شود شناسه‌ی /i/ در حالت جمع و مفرد یکسان است و کاربرد آنها در بافت کلام مشخص می‌شود.

(3) حذف علامت مفعولی «را»

در گویش بندری علامت مفعول «را» یا حذف می‌شود یا به گروه

اسمی دیگری تبدیل می‌شود: را = Ø

این را /?ihâda/ بدہ:

این جا /?ijânegâboko/ را ببین:

کتابت را /ketâbetboxon/ بخوان:

(4) گروه اسمی مفعول به شکل گروه حرف اضافه یا متممی

در گویش بندری حرف اضافه‌ی /bey/ به عنوان علامت مفعول استفاده می‌شود و آن را به شکل گروه حرف اضافه‌ای یا متممی درمی‌آورد.

من او را می‌برم: /me bey ?o ?abaron/

کتاب را به من بدہ: /ketâbbey me hâda/

آنچنان که به نظر می‌رسد در جملات امری علامت مفعول همانند فارسی معیار پس از مفعول به کار می‌رود.

(5) حذف حرف ربط «تا»

در این گویش حرف ربط «تا» آنچنان که در فارسی معیار وجود دارد، دیده نمی‌شود.

گاهی به طور کلی حذف می‌شود:

به باغ رفته‌اند تا لیموها را بچینند: /raftenbaq, limubiçinen/

به منزلشان رفتم تا آن‌ها را دعوت کنم:
/raftomxonašodavatšobokonom/

و گاهی به صورت /hamike/ ظاهر می‌شود:

تا رسیدم، آنها رفتند: /hamikeresidom, ošraften/

6) وجود پیشوند منفی ساز na در ابتدای زمان مضارع مستمر

از دیگر ویژگی‌های بارز این گویش وجود پیشوند منفی‌ساز /na/ است که به طور استثنایی در ابتدای زمان مضارع مستمر می‌آید، بدون کارکرد منفی‌سازی:

دارم می‌آیم: /nahondam/

داری می‌روی: /naraftay/

دارند می‌گویند: /nagoftan/

گفتنیست با تغییر مصوت /a/ به /â/ کارکرد فعل منفی می‌شود:

(دارم می‌آیم): /nahondam/ (نمی‌آیم): /nâhondam/

(دارم می‌خورم): /naxârdam/ (نمی‌خورم): /nâxârdam/

7) حذف علامت صفت عالی

علامت صفت عالی در فارسی معیار «ترین» است. این علامت در گویش بندری به شکل دیگری رواج دارد. علامت صفت عالی پس از تبدیل به /teru/ به انتهای صفت می‌چسبد و موصوف را حذف می‌کند، به علاوه عبارت /?azhama/ به ابتدای ترکیب افزوده می‌شود. برای مثال:

سنگین‌ترین ماهی: /?azhamasanginteru/

زیباترین تصویر: /?azhamaxoşkelteru/

8) مضاف و مضاف الیه

نقش نمای اضافه‌ی کسره (یا یای میانجی) در این ناحیه به ندرت به کار می‌رود.

توی کمد: /tukomod/

روی میز: /rumiz/

9) صفت و موصوف

نقش نما در ترکیب وصفی نیز همین وضعیت را دارد:

آن سیب سبز: /?o sib suzu/

ماهی شور: /moysur/

10) ویژگی ارگتیو

ارگتیو اصطلاحیست که در زبان‌شناسی نوین و به ویژه رده‌شناسی زبان به کار می‌رود و از یک فعل یونانی به معنی «سبب شدن»، «به وقوع رسانیدن» و «خلق کردن» گرفته شده است (لاینز، 1386:352).

از ویژگی‌های فعل ارگتیو- مطلق این است که فاعل فعل لازم و متعدی دارای صورت‌های متفاوتند که این ویژگی در گویش مردم بندرعباس نیز دیده می‌شود.

فاعل افعال لازم در زمان‌های حال و گذشته یکسان است:

تو رفته بودی: /to raftari/

تو می‌روی: /to ?arey/

ضمایر شخصی که فقط با افعال متعدی به کار می‌روند:

شخص	مفرد	جمع
اول شخص	/?om/	/mo/
دوم شخص	/?et/	/to/
سوم شخص	/?i/	/šo/

مثال:

برد م	/?ombo/	برد یم	/mobo/
برد ی	/?etbo/	برد ید	/tobo/
برد ند	/?ibo/	برد ند	/šobo/

اما وضعیت فاعل افعال متعدی در زمان‌های حال و گذشته متفاوت است:

خوردم: /?omxârden/

می‌خورم: /?axârom/

نتیجه‌گیری:

«گویش بندری» از گویش‌های رایج در بندرعباس واقع در استان هرمزگان می‌باشد. بررسی و جمع‌آوری واژگان این گویش از دیدگاه زبان‌شناسی اهمیت فراوانی دارد؛ زیرا با استفاده از زبان محلی می‌توان زبان معیار را غنی‌تر کرد.

از بررسی داده‌های صرفی این گویش مشخص می‌شود که دستگاه صرفی گویش بندری با زبان فارسی معیار تفاوت‌ها و شباهتهایی دارد. وجود حالت ارگتیو در این گویش، دستگاه صرفی این منطقه را منحصر به فرد کرده است.

منابع و مأخذ:

- ابوالقاسمی، محسن (1386)، تاریخ زبان فارسی، تهران: سمت.
- افراشی، آزیتا (1388)، ساخت زبان فارسی، تهران: سمت.
- اقتداری، احمد (1375)، آثار شهرهای باستانی سواحل و جزایر خلیج فارس و دریای عمان، تهران، روایت.
- سامارین، ویلیام. ج (1389)، زبان شناسی عملی: راهنمای بررسی‌گویش‌ها، ترجمه لطیف عطاری، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- سایبانی، احمد (1377)، از بندر جرون تا بندر عباس، بندرعباس: چی چی کا.
- سوسور، ف. (1382)، دوره زبان شناسی عمومی، ترجمه کورش صفوی، تهران: هرمس.
- فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های استان هرمزگان، شهرستان بندرعباس، (1375)، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- کلباسی، ایران (1371)، ارگتیو در زبان‌ها و گویش‌های ایرانی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

